

The Evolution of the Field of Formal Values Education in the Recent Century at the ‘Elmiyeh Seminary of Qom

Sayyed Ahmad Rahnamaei¹

This article was written with the support of the Permanent Secretariat of the Congress of the 100th Anniversary of the Re-establishment of the Qom Seminary and the Achievements and Tributes of Grand Ayatollah Hajj Sheikh Abdul Karim Haeri.

1. Associate Professor, Faculty Member of Education, Imam Khomeini Education and Research Institute, Qom, Iran.

rahnamaei@iki.ac.ir

Received: 2025/06/18; Accepted 2025/12/06

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Values education, as one of the important and fundamental branches of the field of education, has gained a prominent position among other prevalent branches in universities and academic centers both inside and outside the country in recent decades, particularly in the West and more recently in Iran. This branch is generally considered a prerequisite for many subfields of educational sciences and, like other branches, requires a specialized approach. Understanding its importance necessitates extensive studies and research in this area, specially from a comparative perspective. Accordingly, three Qom Seminary students who studied at McGill University in Canada after completing their doctoral degrees in the field of philosophy of education with a focus on “Culture and Values in Education” returned to Iran between 1999-2001 and as faculty members in the Group of Education at the Imam Khomeini Education and Research Institute worked to establish the branch of Values Education at

the master's level and develop the course syllabus for this branch, diligently pursuing this important matter. Subsequently, the Imam Khomeini Education and Research Institute dedicated one of its master's programs to the branch of "value-based education" to enhance the scientific capacity and cover various aspects of educational discussions. It aimed to provide a foundation for deepening and expanding Islamic values education by establishing 54 credit units comprising common and specialized courses, in addition to a 4 credit for thesis dissertation. It should be noted that this was the first time values education was being offered as a specialized branch by the Imam Khomeini Educational and Research Institute, becoming a pioneer among all academic and seminary centers in this regard.

The overall goal of this research is to express the importance of and familiarize audiences with the objectives and results of conducting value-based education courses based on the philosophy of values at the master's and doctoral levels. It is evident that achieving this overarching goal relies on training individuals who are sufficiently familiar with the philosophy of values.

Depending on the foundations, principles, and approaches current in values education, this academic branch can introduce, explain, promote, and institutionalize many values. In the scope of value education, values themselves are the primary subject matter of teaching and training. Valuation based on the philosophy of Islamic values occupies a significant position in various moral, legal, social, political, and economic realms, particularly within the framework of human thought. Values, at a glance, are a function of beliefs and are not separate from the principles derived from foundational bases.

Research Methodology: For this study, an exploratory approach and a descriptive-reporting method have been employed. The findings indicate that values education in value-based spheres, by explaining the what, how, and why of values and relying on the philosophy of values, provides a platform for nurturing values up to the point of institutionalizing them in the minds and psyches of the actors in these spheres. This paper presents a descriptive report on the evolution of the field of education and values in the Qom Seminary to be analyzed by experts in micro and macro studies of values across different value-based dimensions, thereby expanding the scope of discussion and analysis within this newly established field of value education.

Research Findings: Although the discussion of values has a history parallel to discussions in ethics, law, politics, economics, and others, it has only recently gained attention in the context of the academic field of value education in scientific circles in the West, particularly in recent decades, influencing various educational activities around the world. While the shift away from religion in some scientific and cultural institutions in the West and the sudden focus on the topic of values and their role in various scientific and cultural domains may, in some instances, be considered a positive and significant development due to the inefficiencies and inadequacies of the prevailing religious teachings in Western societies, it appears at least partially to reflect Western neglect of the role and position of pure religion and true wisdom in human life, gradually sidelining or disregarding these two essential elements from religious-belief and cultural-social spheres in the West, resulting in adverse consequences for individuals and Western societies. Conversely, Islamic studies in the realm of values reveal that the Quran and the teachings of the infallible illuminate various aspects of recognizing values and adhering to them in both theory and practice, as well as the markers for distinguishing between values and anti-values, allowing individuals to easily and confidently grasp values according to their rational and innate inclinations while remaining faithful and committed to them conceptually and practically.

Discussion and Conclusion: Undoubtedly, the academic branch of values education holds a very high importance and standing compared to other branches of knowledge within the philosophy of education. Nevertheless, this study indicates that, as yet, this scientific orientation has not received the status it deserves in terms of curricula and educational-research programs within universities and seminary institutions. By establishing and strengthening value education, one can better achieve the objectives and strategies for identifying, promoting, and expanding moral, religious, cultural, economic, political, and aesthetic values in society. Thus, utilizing the orientation of values education, depending on the current foundations, principles, and approaches in values education, allows for the identification, explanation, cultural formation, globalization, and internalization of many values. Given the prominent role attributed to values education, it can be acknowledged that the philosophy of values serves as a precursor to other supplementary philosophies in ethics, culture, economics, politics, and so on. In other words, the foundations and principles of the philosophy of values will be regarded as presuppositions for other supple-

mentary philosophies. Furthermore, the philosophy of values will give identity to other supplementary philosophies, and these philosophies will be colored by the philosophy of values, acquiring either a divine hue from Islamic values or a materialistic and secular tone from Western values.

Keywords: Evolution, Values Education, Philosophy of Values, Value-Based Domains.

Cite this article: Rahnamaei, Sayyed Ahmad (2025). The Evolution of the Field of Formal Values Education in the Recent Century at the ‘Elmiyeh Seminary of Qom. *Journal of Islamic Education* 20(54): 79-109.

تطور رشتهٔ تعلیم و تربیت رسمی ارزش‌ها در سدهٔ اخیر حوزهٔ علمیة قم

سید احمد رهنمایی^۱

این مقاله با حمایت دبیرخانه دائمی کنگره یکصدمین سالگشت بازتأسیس حوزه علمیة قم و دستاوردها و نکوداشت آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم حائری رحمته تألیف شده است.

۱. دانشیار گروه علوم تربیتی، عضو هیئت علمی مؤسسهٔ آموزشی و پژوهشی امام خمینی، قم، ایران.

rahnamaei@iki.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۳/۲۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۵

چکیده گسترده

مقدمه و اهداف: تعلیم و تربیت ارزش‌ها به‌مثابهٔ یکی از گرایش‌های مهم و اساسی رشتهٔ تعلیم و تربیت، در چند دههٔ اخیر در غرب و طی دو دههٔ اخیر در ایران جایگاه برجسته‌ای را در میان سایر گرایش‌های رایج در دانشگاه‌ها و مراکز علمی داخل و خارج کشور، به خود اختصاص داده است. این گرایش، در شکل عام آن از جمله پیش‌نیازهای زیربنایی بسیاری از گرایش‌های علوم تربیتی تلقی می‌شود و همچون سایر گرایش‌ها نیاز به رویکردی تخصصی دارد و درک اهمیت آن مقتضی تحصیلات، مطالعات و تحقیقات گسترده و عمیق در این زمینه به‌ویژه با نگاه تطبیقی است. بر این اساس، سه نفر از طلاب حوزهٔ علمیة قم تحصیل کرده در دانشگاه مک‌گیل کانادا پس از فراغت از مقطع دکترای رشتهٔ فلسفهٔ تعلیم و تربیت با گرایش "فرهنگ و ارزش‌ها در

تعلیم و تربیت^۱ و بازگشت به ایران، در بین سالهای ۱۳۷۸-۱۳۸۰، در جایگاه اعضای هیئت علمی گروه علوم تربیتی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، برای راه اندازی گرایش تعلیم و تربیت ارزشها در مقطع ارشد و تدوین سرفصل دروس این گرایش اهتمام ورزیدند و با جدیت لازم تحقق این امر مهم را دنبال کردند. از آن پس، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام به منظور تکمیل نیروهای علمی و پوشش دادن زمینه‌های مختلف مباحث تعلیم و تربیت، یکی از دوره‌های تحصیلی خود در مقطع کارشناسی ارشد را به گرایش "تعلیم و تربیت ارزشها" اختصاص داد و بر آن شد تا ضمن تعیین پنجاه و چهار واحد درسی مشتمل بر دروس مشترک، دروس حوزوی و دروس تخصصی، به انضمام چهار واحد پایان‌نامه، زمینه‌های تعمیق و گسترش اندیشه تعلیم و تربیت ارزشهای اسلامی را فراهم آورد. یادآوری می‌شود این اولین بار است که تعلیم و تربیت ارزشها به گنجایش یک گرایش ویژه توسط مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام برگزار می‌شود و مؤسسه از میان تمامی مراکز دانشگاهی و حوزوی در این مورد پیشگام بوده است. هدف کلی پژوهش حاضر، بیان اهمیت و آشناسازی مخاطبان با مقاصد و نتایج برگزاری دوره‌های تعلیم و تربیت ارزشها مبتنی بر فلسفه ارزشها در مقاطع ارشد و دکتری است. بدیهی است دستیابی به هدف کلی فوق از طریق تربیت افرادی حاصل می‌شود که با فلسفه ارزشها آشنایی کافی پیدا کرده باشند.

بستگی به مبانی، اصول و رویکردهای جاری در تعلیم و تربیت ارزشها، با بهره برداری از این گرایش می‌توان بسیاری از ارزشها را معرفی، تبیین، ترویج، فرهنگ‌سازی، جهانی‌سازی و درونی و نهادینه کرد. به مفاد تعلیم و تربیت ارزشها این خود ارزشها هستند که در مرتبه نخست موضوع محوری تعلیم و تربیت قرار می‌گیرند. ارزش گذاری مبتنی بر فلسفه ارزشهای اسلامی در ساحت‌های گوناگون اخلاقی، حقوقی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، به‌طور ویژه و در منظومه اندیشه بشری به‌طور عام، جایگاه مهمی را به خود اختصاص داده است. ارزشها در یک نگاه تابعی از باورها به شمار می‌روند و امری جدای از اصول مترتب بر مبانی نمی‌باشند.

روش پژوهش: برای این مطالعه از رویکرد اکتشافی و روش گزارشی-توصیفی استفاده شده

است. یافته‌ها بیانگر آن است که تعلیم و تربیت ارزش‌ها در ساحت‌های ارزش-پایه، با بیان چستی، چگونگی و چرایی ارزش‌ها و با تکیه بر فلسفه ارزش‌ها، زمینه را برای پروراندن ارزش‌ها تا حد نهادینه‌سازی آنها در ذهن و روان کنشگران این ساحت‌ها فراهم می‌آورد. در این نوشتار گزارشی توصیفی از وضعیت تطور رشته تعلیم و ارزش‌ها در حوزه علمیه قم ارائه گردیده است تا با امعان نظر کارشناسان مطالعات خرد و کلان ارزش‌ها در ساحت‌های گوناگون ارزش-پایه، مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد و دامنه بحث و بررسی در زمینه رشته نوین یاد تعلیم و تربیت ارزش‌ها گسترش یابد.

یافته‌های پژوهش: هرچند بحث از ارزش‌ها، قدمتی به موازات مباحث اخلاقی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی و... دارد، به شکل جدید آن و در قالب رشته دانشگاهی تعلیم و تربیت ارزش‌ها به‌ویژه در دهه‌های اخیر در محافل علمی مغرب زمین مورد توجه قرار گرفته است و بسیاری از فعالیت‌های تربیتی کشورهای مختلف جهان براساس آن در حال شکل‌گیری است. رویگردانی از مقوله دین و حکمت در برخی از مراکز و نهادهای علمی و فرهنگی غرب و توجه جهشی به مقوله ارزش و نقش آن در قلمروهای مختلف علمی و فرهنگی اگرچه در مواردی به دلیل نارسایی و ناکارآمدی آموزه‌ها و شعایر دینی حاکم بر جوامع غربی ممکن است در جای خود امری مطلوب و حایز اهمیت تلقی گردد، لیکن به نظر می‌رسد دست کم متأثر از بی‌توجهی غرب به نقش و جایگاه دین ناب و حکمت راستین در زندگی انسان باشد که رفته رفته این دو عنصر کلیدی و حیاتی را از ساحت‌های دینی-اعتقادی و فرهنگی-اجتماعی در غرب نادیده انگاشت و یا به حاشیه راند و پیامدهای ناگواری را برای افراد و جوامع غربی به بار آورد. در نقطه مقابل، مطالعات اسلامی حوزه ارزش‌ها حکایت از آن دارد که قرآن و رهنمودهای معصومین علیهم‌السلام به وجوه گوناگون راه شناخت ارزش‌ها و پایبندی به آنها در مقام نظر و عمل، همچنین نشانگان بازشناسی ارزش‌ها از ضد ارزش‌ها را تبیین می‌کنند تا انسان به آسانی و با اطمینان خاطر، بنا به اقتضای عقل و فطرت خویش ارزش‌ها را دریابد و نسبت به آنها از جنبه نظری و عملی وفادار و پایبند بماند.

بحث و نتیجه‌گیری: بدون تردید، گرایش تعلیم و ارزش‌ها در میان سایر گرایش‌های زیرمجموعه فلسفه تعلیم و تربیت از اهمیت و جایگاه بسیار بالایی برخوردار می‌باشد. با

نوع مقاله: پژوهشی

این وصف، تحقیق حاضر نشان می‌دهد هنوز آنچنان که شایسته و بایسته چنین گرایش علمی است، چندان جایگاهی در ردیف درس‌ها و برنامه‌ها و طرح‌های آموزشی-پژوهشی حوزوی و دانشگاهی به آن اختصاص داده نشده است. با راه‌اندازی و تقویت گرایش تعلیم و تربیت ارزش‌ها بهتر می‌توان از باب نمونه نسبت به اهداف و راهکارهای شناسایی و ترویج و گسترش ارزش‌های اخلاقی، دینی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و زیباشناختی در جامعه آگاهی یافت. بدین ترتیب، با بهره‌برداری از گرایش تعلیم و تربیت ارزش‌ها، بستگی به مبانی، اصول و رویکردهای جاری در تعلیم و تربیت ارزش‌ها، می‌توان بسیاری از ارزش‌ها را معرفی، تبیین، فرهنگ‌سازی، جهانی‌سازی و درونی و نهادینه کرد. به لحاظ نقش برجسته‌ای که برای تعلیم و تربیت ارزش‌ها در نظر گرفته می‌شود، می‌توان اذعان کرد که فلسفه ارزش‌ها برای سایر فلسفه‌های مضاف در قلمرو اخلاق، فرهنگ، اقتصاد، سیاست و... فلسفه پیشین به شمار رود. به عبارتی، مبانی و اصول فلسفه ارزش‌ها به مثابه پیش‌فرض‌های جاری برای سایر فلسفه‌های مضاف تلقی خواهد شد. به بیانی دیگر، فلسفه ارزش‌ها هویت بخش سایر فلسفه‌های مضاف خواهد بود و سایر فلسفه‌ها از فلسفه ارزش‌ها رنگ و رو خواهند پذیرفت؛ رنگ و روی الهی از فلسفه ارزش‌های اسلامی و یا رنگ و روی ماتریالیستی و سکولاریستی از فلسفه ارزش‌های غربی.

تشکر و قدردانی: از مدیر مسئول، سردبیر، دبیر اجرایی و کلیه همکاران و متصدیان ارجمند فصلنامه وزین "تربیت اسلامی" بابت فراهم‌سازی زمینه مقتضی برای نشر این مقاله در آن فصلنامه کمال تقدیر و تشکر را تقدیم می‌دارم و برای همه آن بزرگوران از درگاه الهی آرزوی موفقیت روزافزون دارم.

تعارض منافع: به دلیل تک نویسنده مسئول موردی ندارد.

واژگان کلیدی: تطور، تعلیم و تربیت ارزش‌ها، فلسفه ارزش‌ها، ساحت‌های ارزش-پایه.

استناد: رهنمایی، سیداحمد (۱۴۰۴). تطور رشته تعلیم و تربیت رسمی ارزش‌ها در سده اخیر حوزه علمیه قم. مجله تربیت اسلامی ۲۰(۵۴): ۷۹-۱۰۹.

مقدمه

هر مکتب دینی و یا هر منظومه فکری به مجموعه‌ای مشترک از باورها و ارزش‌ها به صورت انضمامی نظر دارد و برای تبیین و ترویج آنها برنامه‌ریزی و اقدام می‌کند. چیستی ارزش‌ها، جایگاه فلسفه ارزش‌ها در میان سایر فلسفه‌های مضاف^۱، ارزش و واقعیت، ارزش و حقیقت، ارزش و معرفت، رابطه ارزش‌ها با دین، رابطه ارزش‌ها با فطرت، روان‌شناسی ارزش‌ها و... نمونه‌هایی از موضوعات مرتبط با تعلیم و تربیت ارزش‌ها به شمار می‌روند. افزون بر این، مدارس ارزش‌مبنا،^۲ شایستگی‌های پایه، سلسله ارزش‌های بنیادین^۳ نیز نمونه‌هایی دیگر از موضوعات مطرح در این زمینه است. در این قبیل موارد، تبیین، ترویج، شکوفاسازی و نهادینه‌سازی ارزش‌ها از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین مسائل مربوط به رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها به شمار می‌روند.

مبحث تعلیم و تربیت ارزش‌ها، اگرچه در محتوا قدمتی به موازات مباحث اخلاقی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی و... دارد، به شکل جدید آن و در قالب رشته دانشگاهی به‌ویژه در دهه‌های اخیر در محافل علمی مغرب زمین مورد توجه قرار گرفته است و بسیاری از عملیات و فعالیت‌های تربیتی کشورهای مختلف جهان براساس آن در حال شکل‌گیری است. رویگردانی از مقوله دین و حکمت در برخی از مراکز و نهادهای علمی و فرهنگی غرب و توجه جهشی به مقوله ارزش و نقش آن در قلمروهای مختلف علمی و فرهنگی اگرچه در مواردی به دلیل نارسایی و ناکارآمدی آموزه‌ها و شعارهای دینی حاکم بر جوامع غربی ممکن است در جای خود امری مطلوب و حائز اهمیت تلقی گردد، لیکن به نظر می‌رسد دست‌کم متأثر از بی‌توجهی غرب به نقش و جایگاه دین و حکمت راستین در زندگی انسان باشد که رفته رفته این دو عنصر کلیدی و حیاتی را از ساحت‌های دینی-اعتقادی و فرهنگی-اجتماعی در غرب نادیده انگاشت و یا به حاشیه راند و پیامدهای ناگواری را برای افراد و جوامع غربی به بار آورد.

قرآن و روایات در بیان و ترویج ارزش‌های مثبت و بازدارنده از ارزش‌های منفی سه رویکرد را به کار بسته‌اند. پیرو یک رویکرد خود ارزش‌ها مورد تعریف و بازشناسی قرار می‌گیرند. تعریف صفاتی

۱. چشم‌انداز فلسفه ارزش‌ها، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین فلسفه‌های مضاف مرتبط با حوزه علوم انسانی و ارزشی به‌ویژه در ساحت تعلیم و تربیت ارزش‌ها از جمله مباحث با اهمیتی است که از ظرفیت این نوشتار بیرون است و طرح و بررسی آن مجال مستقلی را می‌طلبد.

2. values-based schools
3. core values

چون دانایی و نادانی، تقوا و فجور، خیر و شرارت، عدالت و ستم‌پیشگی، سخاوت و بخل، محبت و نفرت، بصیرت و بی‌بصیرتی و... بر پایه این رویکرد از یکدیگر بازشناسی می‌شوند.^۱ برحسب رویکرد دوم، این ارزش‌باوران ارزش‌مدار همچون دانایان و نادانان، تقوایبشگان و فاجران، نیکوکاران و بدکاران، عدل‌گستران و ستمگران، سخاوتمندان و بخل‌ورزان و... هستند که مورد توجه و تعریف و بازشناسی قرار می‌گیرند و به دیگران معرفی می‌گردند.^۲ در رویکرد سوم، ارزش‌ها و ارزش‌باوران ارزش‌مدار در کنار یکدیگر و با تعبیری به صورت ترکیب انضمامی ترسیم می‌شوند.^۳

پیشینه تعلیم و تربیت ارزش‌ها به مثابه یک رشته علمی

در دهه ۱۹۹۰ میلادی در دانشکده علوم تربیتی دانشگاه مک‌گیل کانادا، زیر مجموعه رشته فلسفه تعلیم و تربیت گروهی با عنوان "فرهنگ و ارزش‌ها در تعلیم و تربیت"^۴ راه‌اندازی شد تا در ظرفیت یک دپارتمان فعالیت علمی خود را آغاز کند. پیرو تشکیل این گروه، برای نخستین بار بود که در سطح جهان دوره‌های تحصیلی تعلیم و تربیت ارزش‌ها از کارشناسی تا دکتری برگزار می‌گردید. در همان ایام بود که سه نفر از دانش‌آموختگان حوزوی که به تازگی تحصیلات دانشگاهی در مقطع ارشد را در مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک‌گیل به اتمام رسانده بودند، خود را برای ورود به مقطع دکترا در رشته فلسفه تعلیم و تربیت مهیا می‌ساختند. در آن دوران انتقال از مؤسسه مطالعات اسلامی به دانشکده علوم تربیتی کار چندان آسان و همواری نبود. با این وصف، هر سه نفر به اسامی "محمدجواد زارعان"، "عباسعلی شاملی"

۱. آیاتی نظیر آیات زیر معرف خود ارزش‌ها به شمار می‌روند:
... اَعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى (مانند، ۸)، ... وَیَلِاسِ التَّقْوَى ذَلِکَ خَیْرٌ (اعراف، ۲۶)، ... إِنَّ الشُّوْکَ لَطَلْمٌ عَظِیْمٌ (لقمان، ۱۳).

۲. آیاتی نظیر آیات زیر به رویکرد دوم نظر دارند:
وَمَا لَهُمْ لِأَلْبَعْدِ بِهِمْ مِنَ اللَّهِ وَهُمْ یَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِیَاءَهُ إِنْ أَوْلِیَاءُؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَسَکِنَّ أَکْثَرُهُمْ لَا یَعْلَمُونَ (انفال، ۳۴)، لَسَکِنَّ الرِّسُولَ وَالَّذِینَ ءَامَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِکَ لَهُمُ الْخَیْرَاتُ وَأُولَئِکَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ (توبه، ۸۸)، وَلَا تَكُونُوا کَالَّذِینَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِکَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (حشر، ۱۹)، لَا یَسْتَوِی أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ (حشر، ۲۰)

۳. آیاتی نظیر آیات زیر شاهی بر رویکرد سوم محسوب می‌گردند:
وَالَّذِی جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِکَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (زمر، ۳۳)، فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْکَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِکَ فَأُولَئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ (آل عمران، ۹۴)، الَّذِینَ ءَامَنُوا وَلَمْ یَلْبِسُوا إِیْمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِکَ لَهُمُ الْاٰمَنُ وَهُمْ مُنْتَهَدُونَ (انعام، ۸۲)

و "سید احمد رهنمایی"، با تلاش و جدیت و پیگیری‌های لازم از دانشکده علوم تربیتی برای ورود به مقطع دکترای فلسفه تعلیم و تربیت پذیرش دریافت کردند. هر سه نفر با ورودشان به دانشکده علوم تربیتی، از سال ۱۹۹۵ تحصیلات خود را در دیارتمان فرهنگ و ارزش‌ها در تعلیم و تربیت با گرایش علمی تعلیم و تربیت ارزش‌ها آغاز کردند و با گذراندن این دوره تحصیلی در آستانه سال ۱۹۹۹ با موفقیت تمام از رساله دکتری خود به شایستگی و با کسب امتیاز عالی دفاع به عمل آوردند.^۱

سه دانشجوی مزبور با دفاع از رساله‌های خود، افزون بر کسب امتیاز عالی^۲ از هیئت داوران داخلی و خارجی کمیته دفاع، موفق به دریافت نشان افتخاری ریاست دانشگاه^۳ نیز شدند. این نشان افتخاری در دانشگاه مک‌گیل به دانش‌آموختگانی اهدا می‌شود که علاوه بر موفقیت چشمگیر در طول دوره تحصیل در مقطع دکتری، رساله دکتری‌شان هم توسط کمیته داخلی داوران از دانشگاه محل تحصیل و هم از جانب داوران بیرونی از دانشگاه‌های دیگر به کسب امتیاز عالی نایل گردد.

نامبردگان فوق با دریافت مدرک دکتری در قلمرو تعلیم و تربیت ارزش‌ها از جمله اولین دانش‌آموختگان و کارشناسان حوزوی دانشکده علوم تربیتی، رشته فلسفه تعلیم و تربیت، گروه فرهنگ و ارزش‌ها در تعلیم و تربیت^۴ (۱۹۹۵-۱۹۹۹) (۱۳۷۴-۱۳۷۷) به شمار می‌روند. آنان با مراجعت به ایران (۱۳۷۷-۱۳۷۸) و عضویت در گروه علوم تربیتی مؤسسه امام خمینی فعالیت علمی خود را به‌طور

---

۱. عناوین رساله‌های دکتری کارشناسان گروه تعلیم و تربیت ارزش‌ها؛ دانش‌آموختگان فلسفه تعلیم و تربیت با گرایش تعلیم و تربیت ارزش‌ها، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه مک‌گیل کانادا:

رساله دکتر محمد جواد زارعان

Islamic Values and Their Reflection in the Iranian Elementary Textbooks: Islamization in Post-Revolutionary Iran

ارزش‌های اسلامی و انعکاس آنها در متون درسی مقطع ابتدایی ایران: فرایند اسلامی‌سازی

در ایران پس از انقلاب

رساله دکتر عباسعلی شاملی

Toward an Islamic Model of Culture and Values Development: A Study of Sadr's Theory

الگوی اسلامی توسعه فرهنگ و ارزش‌ها: بررسی دیدگاه (شهید آیت‌الله سید محمدباقر) صدر

رساله دکتر سید احمد رهنمایی

The Concept of Self-Realization in the Educational Philosophies of John Dewey and Allama Tabatabaei

خویش‌نمایی از دیدگاه فلسفه تربیتی علامه طباطبایی و جان دیویی

2. Excellent

3. Dean's Honour List

4. Culture and Values in Education

رسمی از سال ۱۳۷۸ آغاز کردند و با تهیه و تدوین و تصویب سرفصل دروس تعلیم و تربیت ارزش‌ها برای نخستین بار در سطح کشور و حوزه‌های علمیه اقدام به برگزاری دو دوره کارشناسی ارشد تعلیم و تربیت ارزش‌ها نمودند. و این شد پیشینه برگزاری رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها در حوزه علمیه قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

مروری کوتاه بر محتوای رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها

گفتار پیش‌رو، به بیان تاریخ پیدایش و تطور رشته تحصیلی تعلیم و تربیت ارزش‌ها، مبتنی بر گزارش واقعی و تجربی از طراحی و برگزاری رشته در حوزه علمیه قم (مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام) در سطح ارشد، برقراری همایش‌های سراسری، اجرای کرسی‌های ترویجی و نشست‌های علمی و... خواهد پرداخت.

رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها به‌عنوان دوره‌ای تخصصی طراحی شد که در آن دانش‌پژوهان با گذراندن دوره کارشناسی ارشد به صورت عمیق به مطالعه و تحقیق در حوزه تعلیم و تربیت ارزش‌ها با رویکرد اسلامی و احیاناً با نگاه تطبیقی بپردازند. برگزاری این برنامه به دلیل نیاز جامعه اسلامی، با هدف تربیت افرادی آشنا با مسائل روز و مباحث علمی مرتبط با ارزش‌ها به تصویب رسید. بدین ترتیب بود که گروه علوم تربیتی مؤسسه امام خمینی علیه السلام زمینه برگزاری دوره آموزشی-پژوهشی «تعلیم و تربیت ارزش‌ها» در مقطع ارشد را فراهم کرد.

تعلیم و تربیت ارزش‌ها رویکردی علمی-تربیتی به مسئله ارزش و ارزش‌گذاری است که به منظور بازشناسی ارزش‌ها و به هدف ترویج، پرورش و انتقال و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و اعتقادی و سایر قلمروهای ارزش-پایه در دهه‌های اخیر به‌طور ویژه مورد توجه برخی از مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی قرار گرفته است.

در قلمرو تعلیم و تربیت ارزش‌ها با رویکرد اسلامی به کمک روش‌های گوناگونی چون منش‌پروری، سیرت آموزشی، روایت‌گری، توصیف و تبیین و توجیه می‌خواهیم بدانیم به‌عنوان مثال ارزش‌های مثبتی چون ولایت‌مداری، عدالت، کرامت، حیا، عفت، تقوا، توکل، شکر، صبر، ایثار، مواسات و از همه مهم‌تر اخلاص و نظایر آن چیستند و چگونه باید مورد تجزیه و تحلیل، بازپروری و ارزش‌گذاری قرار

گیرند تا به آسانی از ارزش‌های منفی و یا ضد ارزش‌ها بازشناسی شوند؟ متقابلاً می‌خواهیم دریابیم ارزش‌هایی چون هواپرستی، ظلم، پستی، پرده‌داری، پلشتی، ناپاکی، خودمحموری، ناسپاسی، بی‌قراری و نظایر آن چیستند و چگونه باید تعریف و ارزش‌گذاری شوند تا به آسانی از ارزش‌های مثبت متمایز گردند؟ در این صورت، پژوهشگر و نظریه‌پرداز بیشتر درصدد مطالعه و بررسی و شناسایی شاخص‌ها و موازین بازشناسی و شناساندن ارزش‌های مثبت و منفی است تا بررسی احوال فراگیران و متربیان. با الهام از قرآن و روایات درمی‌یابیم این دو منبع گرانبها، همان‌گونه که از ویژگی‌های تربیت‌یافتگان ارزش‌مدار و مؤمنان پایبند به ارزش‌ها سخن به میان آورده‌اند، در رابطه با خود ارزش‌ها نیز، ضمن تأکید بر معرفی و پرورش آنها، گزاره‌ها و سفارش‌هایی دارند که بیانگر اهمیت فراوانی است که مکتب تربیتی اسلام برای آموزش و پرورش خود ارزش‌ها، صرف‌نظر از ارزش‌مداران در نظر گرفته است.

اهمیت تعلیم و تربیت ارزش‌ها به‌مثابه یک گرایش علمی

جهان ما انسان‌ها جهان ارزش و ارزش‌گذاری است. به‌گونه‌ای که هیچ چیزی را هیچ کجا در هیچ زمان نمی‌توان فارغ از ارزش و ارزش‌گذاری یافت. حتی آنان که به هر بیانی زندگی و یا هستی را پوچ و بی‌معنا دانسته و یا به گمان‌واهی خویش از هر نوع ارزش‌گذاری پرهیز داشته‌اند، پوچ‌انگاری و گمانه‌پردازی آنان خود مصداقی از ارزش‌گذاری به شمار می‌رود. در واقع، ادعای بی‌ارزشی و بیهودگی به خودی خود از بار ارزشی خاصی برخوردار است که گریزی از آن نیست. ارزش زندگی ما به‌بهایی است که خود برای خویشتن و زندگانی خویش قائل هستیم و بهای مارهین معنا و حقیقتی است که در تفسیر زندگی جستجو می‌کنیم. پس این حقیقت شنیدن دارد که هرچه را برمی‌تابی و به آن اهمیت می‌دهی، نشان از ارزشی دارد که برای آن در نظر گرفته‌ای.

نگرش بالا بر همهٔ ساحت‌ها و آفاق وجودی ما سایه افکنده و تمامی فعل و انفعالات ما را -از تلاش تا معاش، از خوردن تا خفتن، از زندگانی تا مرگ و از دنیا تا آخرت- دربر گرفته است. زندگی از این‌رو برای انسان در سایه‌سار ارزش و ارزش‌گذاری معنا، اعتبار و روایی می‌یابد. بدین وصف، بی‌جهت نیست که فلسفهٔ ارزش‌ها پیش‌نیاز همهٔ رشته‌های علوم انسانی تلقی شود تا هر کاوشگری در مقام واکاوی مفاهیم و مضامین و مبانی و اصول و روش‌های علوم انسانی به درک آن نیازمند است. به پشتوانهٔ تحقیق در قلمرو فلسفهٔ ارزش‌ها اهمیت گرایش تعلیم و تربیت ارزش‌ها آشکارتر خواهد بود.

ارزش از جنبه مفهوم‌شناختی در تمامی ساحت‌های دانش بشری اعم از نظری و کاربردی نظیر اخلاق، تعلیم و تربیت، حقوق، سیاست و اقتصاد، دارای بار مفهومی خاصی از مطلوبیت است. ارزش‌گذاری نسبت به هریک از موارد فوق از مطلوبیتی روایت می‌کند که هر مکتب یا صاحب‌نظری برای این موارد از منظر اخلاقی، آموزشی، تربیتی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی قائل می‌باشد. بدین ترتیب، عنصر مطلوبیت از مهم‌ترین عناصری است که می‌تواند در تبیین مفهوم‌شناختی ارزش و ارزش‌گذاری در هر قلمرو و زمینه‌ای به کار آید (مصباح یزدی، ۱۳۸۱، ص ۱۰۹-۱۱۱).

عنصر منفعت و مطلوبیت و یا ضرر و مبعوضیت در تفسیر مفهوم‌شناسی فنی و کاربردی ارزش اشراک گردیده است. برای دریافت و درک این مفهوم نخست باید به جایگاه ارزش‌ها در یک نظام فکری و معرفتی توجه کرد. واکاوی یک نظام فکری بیانگر سلسله‌ای از هست‌ها و نیست‌ها از یک‌سو و زنجیره‌ای از بایدها و نبایدها از دیگر سو می‌باشد. تناسب این دو زنجیره شیرازه نظامی است که این دو مجموعه از آن نشئت یافته‌اند. هست‌ها و نیست‌ها تفسیر باورهایند، در حالی که بایدها و نبایدها ناظر به ارزش‌هایند.

رویکردها در تعلیم و تربیت ارزش‌ها

تاکنون مطالعات ارزش‌شناختی در اندیشه و تفکر غربی با هفت رویکرد^۱ نظر پژوهشگران عرصه ارزش‌ها را به سمت خود جلب کرده است. رویکردهای منش‌پرووری^۲، تبیینی^۳، روایتگری^۴، نظام اخلاقی کلبرگ^۵، لیبرال-دموکراتیک^۶، پست-مدرن^۷ و فراگیر^۸ نمونه رویکردهایی هستند که توسط صاحب‌نظران غربی بسته به جهان‌بینی ماتریالیستی تکثرگرایانه و با گرایش به تساهل و تسامح تنظیم و ارایه گردیده است (ر.ک. رهنمایی، ۱۳۸۳، ص ۱۸۷-۱۸۸).

هر کدام از رویکردهای مزبور درصدد است با طراحی و برنامه‌ریزی مورد قبول خود در راستای

1. approaches to values education
2. character education
3. values clarification
4. narrative values education
5. Kolberg's moral-values education
6. liberal-democratic values education
7. post-modern values education
8. comprehensive model values education

انتشار، ترویج و گسترش ارزش‌ها گام بردارد. بدیهی است تبیین این رویکردها با توجه به حواشی فراوانی که هر کدام از جنبه نظری و کاربردی دارند از حد و ظرفیت این نوشتار فراتر است و مجال وسیع‌تری را می‌طلبد. با این وصف به نظر می‌رسد آشنایی اجمالی با این رویکردها به منظور درک روشن‌تری از جایگاه رویکرد اسلامی به تعلیم و تربیت ارزش‌ها خالی از لطف نخواهد بود.

• در رویکرد منش‌پروری، جایگاه آموزش و پرورش و معلم و مربی بسیار حیاتی به نظر می‌رسد. از طریق این رویکرد ارزش‌ها و فضیلت‌هایی چون عدالت، شجاعت، خردورزی، امانتداری و راهکارهای ملتزم شدن به آنها توسط معلمان و مربیان و با نظارت مستمر و مراقبت ایشان به فراگیران آموزش داده می‌شود تا به تدریج این صفات جزو ویژگی‌های شخصیتی فراگیران محسوب گردند.

• در رویکرد تبیینی نقش معلمان و مربیان صرفاً به تبیین و توصیف و توضیح ارزش‌ها و نه تعلیم و تربیت آنها به فراگیران محدود می‌گردد. التزام به ارزش‌ها و فضیلت‌ها بر پایه این رویکرد بستگی به قدرت تشخیص و اراده و نقش فعال خود اشخاص دارد تا با پی بردن به جایگاه ارزش‌ها در زندگی فردی و اجتماعی روان و رفتار خود را با آراستن به آنها زینت بخشند.

• در رویکرد روایتگری و یا نقلی تکیهٔ مربیان بیشتر بر نقل روایت‌ها و رویدادهای حامل ارزش‌ها و فضیلت‌ها، همچنین معرفی اسوه‌های تربیتی است تا آموزش و یا تبیین آنها به فراگیران. میزان تأثیرپذیری فراگیران از روایتگری‌ها تا حدود بسیاری به مهارت راوی در بیان روایت‌ها و آمادگی فراگیران برای دریافت پیام‌های تربیتی دارد.

• رویکرد اخلاقی کولبرگ و به تعبیری روشن‌تر مراحل رشد اخلاقی لارنس کولبرگ^۱ یک نظریه مرحله‌ای در مورد رشد اخلاقی مبتنی بر نظریه قضاوت اخلاقی ژان پیاژه برای کودکان (۱۹۳۲) است که توسط لارنس کولبرگ در سال ۱۹۵۸ توسعه داده شد. مراحل شش‌گانهٔ مورد نظر کولبرگ به اختصار چنین است:

مرحله ۱: جهت‌گیری تنبیه-اطاعت: رفتار توسط پیامدها تعیین می‌شود. فرد برای جلوگیری از تنبیه اطاعت می‌کند.

---

1. Lawrence Kohlberg's Stages of Moral Development
2. Punishment-obedience orientation

مرحله ۲: جهت‌گیری هدف-ابزاری^۱: رفتار دوباره توسط پیامدها تعیین می‌شود. فرد بر دریافت پاداش یا ارضای نیازهای شخصی تمرکز می‌کند.

مرحله ۳: گرایش پسر خوب-دختر خوب^۲: رفتار با تأیید اجتماعی تعیین می‌شود. فرد می‌خواهد با «شخص خوب» بودن، محبت و تأیید دیگران را حفظ یا به دست آورد.

مرحله ۴: جهت‌گیری قانون و نظم^۳: قوانین و مقررات اجتماعی، رفتار را تعیین می‌کنند. اکنون فرد دیدگاه وسیع‌تری، یعنی قوانین اجتماعی را در نظر می‌گیرد. فرد معتقد است که قوانین و مقررات، نظم اجتماعی را که ارزش حفظ کردن دارد، حفظ می‌کنند.

مرحله ۵: جهت‌گیری قرارداد اجتماعی^۴: حقوق فردی، رفتار را تعیین می‌کند. فرد، قوانین و مقررات را به‌عنوان ابزارهای انعطاف‌پذیری برای بهبود اهداف انسانی می‌بیند.

مرحله ۶: جهت‌گیری اصول اخلاقی جهانی^۵: به گفته کولبرگ، این بالاترین مرحله عملکرد است. با این حال، او ادعا کرد که برخی افراد هرگز به این سطح نمی‌رسند. در این مرحله، عمل مناسب توسط اصول اخلاقی وجدانی خود انتخاب شده تعیین می‌شود. این اصول انتزاعی و در کاربرد جهانی هستند. (سندرز، ۲۰۲۴، "مراحل رشد اخلاقی لارنس کولبرگ"، بریتانیکا).

• رویکردهای آموزش لیبرال دموکراتیک همگی بر اصول یا ارزش‌های اصلی لیبرال و دموکراتیک برای شناسایی شرایط و اهداف هنجاری آموزش دموکراتیک متکی هستند (کولپ و دیگران، ۲۰۲۲، ج ۱، ص VII (۷)).

• رویکرد پست‌مدرن بیش از همه با کلان‌روایت‌ها^۶ و ثبات وضع موجود و رابطه ارزش با هست و واقعیت چالش دارد، تا آنجا که با انتقاد از وضع موجود، درصدد تغییر اوضاع برحسب شرایط و احوال اشخاص برمی‌آید و ارزش و ضد ارزش را تابعی از پسند و ناپسند فردیت یافته اشخاص و نه مبتنی بر مبنایی استوار و ماندگار می‌داند. رویکرد انتقادی پست‌مدرن به دیدگاه‌ها و نظریه‌های آموزشی-تربیتی

---

1 . Instrumental-purpose orientation
2 . Good Boy-Nice Girl orientation
3 . Law and order orientation
4 . Social contract orientation
5 . Universal ethical principle orientation
6 . meta narratives

همچنان رو به افزایش است. (بل، "پست‌مدرن در تعلیم و تربیت ارزش‌ها برای چه چیزی ارزش قائل است؟" ۲۰۰۵، ص ۱۶).

• رویکرد فراگیر در تعلیم و تربیت ارزش‌ها را نباید رویکردی مستقل از سایر رویکردها برشمرد، زیرا چنین رویکردی در واقع ترکیب‌بند همه رویکردها و نه رویکردی جدای از آنها می‌باشد.

• دو رویکرد دیگر یعنی رویکرد لیبرال-دموکرات و پست‌مدرن از اساس کمترین سنخیت و تناسبی با فرهنگ و اندیشه اسلامی ندارند.

از میان رویکردهای فوق، رویکردهای منش‌پروری، تبیینی و روایتگری و تاحدودی مراحل رشد اخلاقی کولبرگ و یا ترکیبی از اینها در تعلیم و تربیت ارزش‌ها از منظر اسلام از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. نقش جهان بینی اسلامی و نوع نگاه آن به هستی و انسان و ارزش‌ها در جهت‌دهی رویکردهای سه‌گانه و یا ترکیبی از آنها به سمت سعادت و رستگاری دنیوی و اخروی انسان بسیار حیاتی است. این برجسته‌ترین وجه تمایز اندیشه اسلامی از اندیشه غربی در باب فلسفه ارزش‌ها محسوب می‌گردد. درحقیقت ارزش‌شناسی اسلامی ایجاب می‌کند که حُسن فعلی و حُسن فاعلی را دو مؤلفه کلیدی ارزش‌گذاری بدانیم، به نحوی که بدون لحاظ یکی از این دو نظام ارزش‌گذاری سامان نخواهد گرفت. بدین ترتیب، از این منظر ارزش‌ها تنها باید از مطلوبیت ذاتی و ماهوی برخوردار باشد، بلکه افزون بر این، لازم است پیراسته از هر انگیزه مادی، با در نظر گرفتن وجه الله و به تعبیری به نیت جلب رضایت خداوند و کسب خشنودی او بدان ملتزم شد.

به بیانی دیگر، وجه خدای تعالی نسبت به بنده‌ای که دستوراتی به وی می‌دهد، و چیزهایی از او می‌خواهد عبارت است از رضایت او از عمل وی، و خشنودیش از امتثال اوامر و پرهیز از نواهی او. انسان با رویارویی با خدا و انجام اوامر الهی است که مورد استقبال خداوند قرار می‌گیرد و اسباب رضایت خداوند را فراهم می‌آورد. بنابراین، کسب رضایت خداوند و به تعبیر قرآن "ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ" توسط بنده مکلفی که به تکلیف عمل می‌کند همان وجه و روی خدا به طرف او است و به دست آوردن خشنودی او در حقیقت خواستن وجه او می‌باشد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۵۹۹). کار برای خدا بر پایه نظام ارزشی اسلام برترین فضیلت به شمار می‌رود.

بر پایه نظام ارزشی-فرهنگی است که یک فعل اخلاقی از باب نمونه فضیلت و یا رذیلت و یا خنثی شمرده می‌شود. به تعبیری، چنانچه فعل اخلاقی در رساندن انسان به کمال و سعادت حقیقی وی نقش و تأثیر مثبت داشته باشد، آن فعل دارای ارزش مثبت است و فضیلت خوانده می‌شود. اما چنانچه آن فعل انسان را از کمال و سعادت حقیقی باز دارد، آن فعل دارای ارزش منفی است و رذیلت خوانده می‌شود. در صورتی که فعل اخلاقی هیچ نقش و اثر مثبت یا منفی در رساندن انسان به کمال مطلوب و یا بازداری وی از رسیدن به کمال مطلوب نداشته باشد، آن فعل خنثی تلقی خواهد شد (مصباح یزدی، ۱۳۸۴، ص ۳۲۸). بر این اساس، «زمانی عمل انسان بهترین عمل محسوب می‌شود و با ایمان ارتباط پیدا می‌کند که واسطه آن نیت الهی باشد. بهترین نیت‌ها ارزشمندترین اعمال را به دنبال می‌آورد» (مصباح یزدی، ۱۳۸۲، ص ۲۹۰).

ارزش‌ها در منابع اسلامی از مقولات بنیادین و اساسی مبتنی بر مبانی اصیل معرفت‌شناختی، هستی‌شناختی و انسان‌شناختی به شمار می‌روند. قرآن کریم و منابع روایی مشحون از توجه به مفاهیم ارزشی در حوزه‌های مختلف زندگی انسان هستند. اهتمام جدی علمای مسلمان در پرداختن به این امر به‌ویژه در ابعاد فردی، سبک زندگی و تعاملات اجتماعی قابل توجه و تقدیر است. کتاب "الخصال" نوشته شیخ ابی‌جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی معروف به شیخ صدوق (درگذشته ۳۸۱ق) نمونه بارز از این اهتمام علمی است. این محدث و فقیه شیعه قرن چهارم هجری در این کتاب هزار و دویست و پنجاه و پنج (۱۲۵۵) روایت حاوی ارزش‌های اعتقادی و اخلاقی را به تناسب ترتیب عددی جمع‌آوری و در بیست و شش (۲۶) باب دسته‌بندی کرده است که در نوع خود اولین و بی‌نظیر است. کتاب "مکارم الأخلاق" تألیف دانشمند قرن ششم هجری قمری ابونصر حسن بن فضل طبرسی نمونه دیگری از آثاری است که در دوازده (۱۲) باب و نود و چهار (۹۴) فصل به بیان ارزش‌های ایمانی و اخلاقی در ساحت فردی و اجتماعی پرداخته است. این رویه همه اندیشمندان و مربیان بزرگ اسلامی از آغاز تا کنون بوده است که نتیجه آن تربیت نسل‌های شایسته و ترویج و ماندگاری ارزش‌های متعالی الهی-انسانی طی قرون متمادی می‌باشد.^۱

۱. مشروح سرفصل دروس و برنامه‌های آموزشی در بایگانی گروه علوم تربیتی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام موجود و در دسترس می‌باشد.

دورنمای تاریخی تعلیم و تربیت ارزش‌ها

در یک‌صد سال اخیر در حوزه‌های علمیه، به‌ویژه در حوزه علمیه قم تا همین دهه‌های اخیر مطالعات و تحقیقاتی رسمی و منسجم در قلمرو رشته علمی تعلیم و تربیت ارزش‌ها نمی‌توان سراغ داشت. بدین ترتیب، در شمار رویکردهای دانشگاهی و رشته‌های مصوب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، جز آنچه توسط جمعی از حوزویان در مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، با عنوان رشته "تعلیم و تربیت ارزش‌ها" پدیدار گشت، مورد دیگری یافت نشد. رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها در سال ۱۳۸۷ توسط اساتید گروه علوم تربیتی مؤسسه امام خمینی علیه السلام، تدوین و تاکنون دو دوره در سطح کارشناسی ارشد در این مؤسسه برگزار شده است. محصول این اقدام، علاوه بر تربیت تعداد ۱۹ (نوزده) نفر فاضل حوزوی در این زمینه علمی، به همین تعداد پایان‌نامه کارشناسی ارشد می‌باشد که در موضوعات مرتبط با رشته نگاشته شده است.^۱

ضمناً تلاش برای برگزاری رشته مزبور در سطح دکتری نیز تاکنون به نتیجه نرسیده است. در سال‌های اخیر پی درخواست برخی از دانشگاه‌ها، سرفصل مصوب رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها (ر.ک. زارعان، شاملی، و رهنمایی، ۱۳۸۷). در اختیار آن دانشگاه‌ها قرار گرفت تا چنانچه برایشان مقدور باشد، نسبت به تأسیس و راه‌اندازی رشته اقدام کنند که در این خصوص نیز هنوز گزارشی مبنی بر برگزاری رشته دریافت نشده است.

برنامه‌ریزی گروه علوم تربیتی مؤسسه امام خمینی برای برگزاری تعلیم و تربیت ارزش‌ها در ظرفیت دو واحد درسی تا تشکیل گروه آموزشی و پس از آن تا راه‌اندازی رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها از دهه ۱۳۸۰ تا زمان حاضر را باید به‌مثابه تاریخ تطور این رشته علمی در نظر گرفت. همان‌گونه که بیان گردید، گستره آموزه‌های ارزش‌بنیان، افزون بر جنبه‌های زندگی خصوصی و فردی، از پایین‌ترین سطح و کوچک‌ترین نهاد تا عالی‌ترین سطح و بزرگ‌ترین نهادهای اجتماعی را پوشش داده است. به عبارتی، از میدان رسالت عظمای پیامبران الهی و اوصیای ایشان تا عرصه زندگانی متعارف بندگان خدا همه جا صحبت از ارزش‌ها در میان است و ارزش‌ها بر تمامی ساحت‌های زندگی سایه افکنده است. از باب

---

۱. پایان‌نامه‌های ارشد این تعداد از دانش‌آموختگان در بایگانی ویژه پایان‌نامه‌ها در کتابخانه مرکزی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام مضبوط می‌باشد.

نمونه، در نگرش اسلامی آداب اسلامی که در شمار ارزش‌ها قرار می‌گیرند از صدر تا دامنه زندگی انسانی را فراگرفته‌اند. بدین بیان، دست‌کم تاریخ تطور تعلیم و تربیت غیررسمی ارزش‌ها را هرگز نمی‌توان بدون در نظر گرفتن پیشینه کهن عمر انسان بر روی زمین رصد کرد. با این اوصاف، نظر به اینکه گرایش‌های علمی رایج در رشته تعلیم و تربیت همچون سایر رشته‌ها و گرایش‌های علمی کمتر از یک قرن است که به صورت تخصصی درآمده است، برای تعلیم و تربیت رسمی ارزش‌ها به مفهوم مصطلح امروزی در محافل علمی قدمتی تا حد عهد کهن و حتی تا بازه زمانی یک‌صد ساله حوزه علمیه قم، نمی‌توان منظور داشت. به عبارتی، سه دهه اخیر حداکثر سابقه‌ای است که بشود برای برگزاری رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها به صورت رسمی در نظر گرفت.

بدین ترتیب، رشته مزبور از جمله رشته‌های علمی نوظهور و نوپایی است که در ایران برای اولین بار طی سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۹۴ در حوزه علمیه قم، آن هم توسط گروه علوم تربیتی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام در دو دوره مقطع کارشناسی ارشد به‌طور رسمی برگزار گردید. به بیانی که گذشت، پیشینه رسمی شدن تعلیم و تربیت ارزش‌ها در همین محدوده سه دهه اخیر (۱۳۸۰-زمان حاضر) جستجو و واریسی می‌شود.^۱ در همین راستا، برگزاری کرسی‌های ترویجی،^۲

۱. صرف‌نظر از اجرای رسمی رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها در بازه زمانی بسیار کوتاه، از دیرباز در تاریخ کهن حوزه‌های علمیه، در سطح خرد و کلان مریدان بزرگ حوزوی را می‌شود نام برد که هر کدام بسته به اهمیتی که به خرج می‌دادند بر محوری از ارزش‌ها متمرکز بودند. اکثر این مریدان بر تبیین و نشر ارزش‌های اعتقادی، معنوی و اخلاقی اصرار می‌ورزیدند و بعضاً توأمان با توجه به اخلاق و معنویت، به ترویج ارزش‌های سیاسی، حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نیز می‌پرداختند. تاریخ کهن حوزه‌های علمیه گواهی می‌دهد که از آغاز و به‌ویژه پس از حضور فعال و سرنوشت‌ساز آیت‌الله حاج شیخ عبدالکریم حائری علیه السلام در جایگاه ریاست و مدیریت حوزه علمیه قم، جلسات انس معنوی و اخلاقی فراوانی برگزار می‌گردید که هدف از برگزاری آنها تزکیه نفوس و پیراسته شدن از خُلُق و رفتار و منش ناشایست و آراسته شدن به ملکات اخلاقی و معنوی بوده است. شواهد تاریخی یکصد ساله اخیر نشان می‌دهد که در حوزه علمیه قم و سایر حوزه‌های بزرگ علمیه محافل انس معنوی و اخلاقی به صورت هفتگی و یا حتی روزانه برگزار می‌گردید و طلاب و فضلا و در مواردی عموم مردم شرکت می‌کردند و تحت تأثیر کلام و لحن دلنشین بزرگان اخلاق زنگار از دل می‌شستند. در تاریخ معاصر از مریدان بزرگی همچون آیت‌الله حاج شیخ حسین مظاهری، آیت‌الله حاج شیخ علی مشکینی اردبیلی، آیت‌الله حاج شیخ محمد یزدی، آیت‌الله حاج شیخ احمد میانجی، آیت‌الله حاج شیخ محمد تقی مصباح یزدی و... می‌توان یاد کرد که بیانات رسا و شیوا و روح‌افزای اخلاقی و معنویشان دل‌های مشتاقان منقلب و جان‌هایشان را متحول می‌ساخت. با این وجود، هیچ‌کدام از این مجالس و محافل اخلاقی و معنوی جایگاه تعلیم و تربیت ارزش‌ها به مصطلح علمی و رسمی را احراز و اشغال نکرد.

۲. تاکنون سه عنوان کرسی ترویجی با موضوعات مرتبط با تعلیم و تربیت ارزش‌ها به شرح زیر برگزار شده است:

۱. رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۷). رویکرد قرآن در تعلیم و تربیت ارزش‌ها، ۱۳/۰۹/۱۳۹۷. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

نشست‌های علمی (شاملی، ۱۳۹۵ و رهنمایی، ۱۴۰۳)،^۱ مقالات،^۲ کتب،^۳ همایش‌ها^۴ و کارگروه

۲. رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۸ الف). جایگاه رویکرد تقابل در آموزش و پرورش ارزش‌ها از منظر قرآن کریم، ۱۳۹۸/۱۰/۲۱. مؤسسه و پژوهشی امام خمینی.

۳. رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۸ ب). تعلیم و تربیت ارزش‌ها؛ چستی و قلمرو آن، ۱۳۹۸/۱۲/۰۹، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی. ۱. تاکنون دو عنوان نشست علمی با موضوعات مرتبط با موضوع تعلیم و تربیت ارزش‌ها به برگزار شده است که عبارتند از:

۱. شاملی، عباسعلی. آموزش و پرورش ارزش‌ها، چالشی نو در عرصه علوم تربیتی. خبرگزاری حوزه، نشست علمی، پژوهشگاه علوم انسانی مجتمع امین.

<https://hawzahnews.com/x5d9Z/377348>

۲. رهنمایی، سید احمد. (۱۴۰۳). ساحت‌شناسی ارزش‌ها در تلازم با ابعاد روان انسان براساس اندیشه علامه طباطبایی در المیزان، ۱۴۰۳/۱۲/۰۲. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

<https://iki.ac.ir/node/6101>

۲. علاوه بر مقالات برگرفته از همایش تعلیم و تربیت ارزش‌ها، تاکنون چندین مقاله علمی مستقل با موضوعات مرتبط با تعلیم و تربیت ارزش‌ها به شرح زیر در مجلات معتبر علمی به چاپ رسیده است:

۱. شاملی، عباسعلی. (۱۴۰۱). نقش کاوش‌های خردورزانه و الگوبرداری (تقلید) در شکل‌گیری نظام باورها و ارزش‌ها: بازخوانی رویکرد علامه مصباح یزدی. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ش ۲۷.

<https://www.magiran.com/paper/2439256>

۲. رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۳). رویکردهای قرآن در تعلیم و تربیت ارزش‌ها از منظر تفسیر المیزان. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ش ۱۲.

<https://www.magiran.com/paper/1391409>

۳. رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۹). تربیت اخلاقی بر مدار همگرایی باورها و ارزش‌ها. پژوهشنامه اخلاق، ش ۴۸.

۴. رهنمایی، سید احمد. (۱۴۰۱). معیار بنیادین ارزش‌گذاری در تعلیم و تربیت ارزش‌ها از منظر تفسیر المیزان. قرآن پژوهی، ش ۶، زمستان ۱۴۰۱، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/2243234>

۵. محسنی، محمد آصف. (۱۳۹۲). بررسی و نقد نگاه پست‌مدرنیسم به تعلیم و تربیت ارزش‌ها. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، شماره ۹.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1009398>

۳. رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۶). مبانی ارزش‌ها، ۲۶۹ صفحه. سمت. اثر پیش رو در هفت فصل تنظیم شده است تا ضمن پاسخ‌گویی به برخی از مسائل جاری مربوط به مفهوم‌شناسی و مبانی ارزش‌ها، به بررسی جایگاه رویکردهای برجسته در ارزش‌گذاری بپردازد.

رهنمایی، سید احمد. (۱۳۸۳). درآمدی بر مبانی ارزش‌ها، ۲۱۶ صفحه. مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۳. در این نوشتار مبانی وجود شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی ارزش‌های اسلامی مربوط به حوزه‌های اخلاقی، حقوقی و سیاسی طی این مباحث مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

۴. سه همایش (ملی و بین‌المللی):

* در ۲۳ آذر ۱۳۹۱ اولین همایش با عنوان همایش ملی تعلیم و تربیت ارزش‌ها در مؤسسه امام خمینی با حضور و سخنرانی آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی در سالن همایش‌های مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه‌السلام قم برگزار شد. در اینجا به چند نمونه از مقالات برگزیده اشاره می‌شود:

۱. خطیبی، حسین، موسوی نسب، سیدمحمدصادق، و رزاقی، هادی. (۱۳۹۱). نقش اسلامی سازی محتوای آموزشی در درونی شدن ارزش های اسلامی. معرفت، شماره ۱۷۹، آبان ۱۳۹۱.

<https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/958889>

۲. زارعان، محمدجواد، ساجدی، ابوالفضل، و خطیبی، حسین (۱۳۹۱). رویکردهای رایج به تربیت ارزش های دینی و مقایسه آنها با رویکرد اسلامی. اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸.

<https://www.magiran.com/paper/1067037>

۳. علوی، سیدحمیدرضا، و مهناز، حاج غلامرضایی (۱۳۹۱). روش شناسی آموزش ارزش های اخلاقی و دینی. اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

<https://ensani.ir/fa/article/325848>

۴. حاج غلامرضایی، مهناز. (۱۳۹۱). نکات مرتبط با محتوای آموزش ارزش های دینی و اخلاقی. اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

۵. حیدری، محمدحسین، حیدری، زینب، و اعرابی، زینب. (۱۳۹۱). بررسی تطبیقی ارزش ها در اسلام و لیبرالیسم و دلالت های تربیت اخلاقی آن. اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

۶. داودی، رضا، داودی آریس، و توانا، محمدعلی. (۱۳۹۱). سیاست چندفرهنگی و تعلیم و تربیت ارزش ها: آموزش ارزش های اسلامی در دنیای چندفرهنگی. معرفت، سال بیست و یکم، شماره هشتم، پیاپی ۱۷۹، آبان ۱۳۹۱.

۷. زارعی سمنگان. (۱۳۹۱). ارزش ها و شیوه های شکوفاسازی آنها. معرفت، سال بیست و یکم، شماره هشتم، پیاپی ۱۷۹، آبان ۱۳۹۱.

۸. شرف الدین، سیدحسین. (۱۳۹۱). نقش رسانه های جمعی در انتقال ارزش های اجتماعی (با تأکید بر رسانه ملی). معرفت، سال بیست و یکم، شماره هشتم، پیاپی ۱۷۹، آبان ۱۳۹۱.

۹. شمشیری، بابک، و جوادی نیکو. (۱۳۹۱). محمد جوادی نیکو، نقد و بررسی مفهوم پردازی ارزش از منظر پراگماتیسم دیویی و دلالت های تربیتی آن. معرفت، سال بیست و یکم، شماره هشتم، پیاپی ۱۷۹، آبان ۱۳۹۱.

۱۰. عبسی زادگان، علی. (۱۳۹۱). نظام ارزش ها، شخصیت و تغییر. معرفت، سال بیست و یکم، شماره هشتم، پیاپی ۱۷۹، آبان ۱۳۹۱.

۱۱. فلاح، رفیع. (۱۳۹۱). روش شناسی الگو در انتقال ارزش ها، اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

۱۲. فولادی وندا، محمد. (۱۳۹۱). جستاری در نهادهای سازی ارزش های اخلاقی در رسانه، اسلام و پژوهش های تربیتی، سال چهارم، شماره دوم، پیاپی ۸، پاییز و زمستان ۱۳۹۱.

* در سال ۱۹۹۷ (۲۰۱۸) دومین همایش با عنوان Values-Based Education با حضور اساتید حوزوی دانشگاهی و جمعی از اساتید و معلمان و مربیان از کشورهای آمریکا، کانادا، انگلستان، پاکستان و جمهوری اسلامی ایران در مجتمع امام خمینی (جامعه المصطفی) به زبان انگلیسی برگزار گردید. در این همایش چندین سخنرانی علمی با موضوعات مرتبط با تعلیم و تربیت ارزش ها به زبان انگلیسی ارائه گردید. عناوین برخی از سخنرانی به قرار زیر است:

1. Shmeli, Abbas Ali, "Re-Understanding Lady Fatimah's Educational Tradition: Her Typical Values Education in the Case of Hasanain"
2. Rahnamaei, S. Ahmad, Moral Character Development; 'Allama Tabatabaei's Perspective, 1397/02/21
3. Latifi, Ali, How to Relate Theory to Practice in Moral Education? A Response from Islamic Philosophy

پژوهشی^۱ شاخص‌هایی برای تطور تعلیم و تربیت ارزش‌ها در چند دهه اخیر حوزه علمیه قم به شمار می‌روند

4. Ali A'zam, Metaphysics and Character Education; Towards a New Model Based on Primordial Morality
Metaphysics and Character Education; Towards a New Model Based on Primordial Morality

5. 'Alieh Jefery A'zam, Spiritual Moral Social and Cultural Education Infused in Day-to-Day Running of the School

6. Asma Hosayn, Modern Developments in Family Values in Western Education Setting

<https://ivbec.blog.ir/1397/02/23>

<https://ivbec.blog.ir/category/1397/02/21>

* سومین همایش در سال ۱۴۰۲ توسط دانشکده رفاه در تهران با عنوان همایش ملی آموزش و پرورش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان (رویکرد ایرانی-اسلامی) برگزار شد.

محورهای همایش:

- ✓ تبیین جایگاه آموزش و پرورش ارزش‌ها در عصر حاضر
- ✓ مفهوم شناسی آموزش ارزش‌های دینی- اخلاقی، ملی و انسانی در دوره دبستان و پیش دبستان با رویکرد ایرانی-اسلامی
- ✓ اسناد بالادستی جمهوری اسلامی ایران (بیانیه گام دوم انقلاب، سند تحول بنیادین، برنامه درسی ملی، ایران در افق ۱۴۰۴ و...) در آموزش
- ✓ ارزش‌های دوره دبستان و پیش دبستان
- ✓ اصول و مبانی دینی، تاریخی، فلسفی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی در آموزش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان با رویکرد ایرانی-اسلامی
- ✓ تبیین جایگاه برنامه درسی در آموزش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان
- ✓ اهداف، محتوا و شیوه‌های ارزشیابی در آموزش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان با رویکرد ایرانی-اسلامی
- ✓ جایگاه برنامه‌های تربیت مربی و معلم دوره دبستان و پیش دبستان در آموزش ارزش‌ها
- ✓ دانش افزایی خانواده نسبت به آموزش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان
- ✓ نقش فعالیت‌های پرورشی و فوق برنامه‌های مدارس در آموزش ارزش‌های دوره دبستان و پیش دبستان
- ✓ آموزش و پرورش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان سایر کشورها
- ✓ جایگاه تفکر در آموزش و پرورش ارزش‌های دوره دبستان و پیش دبستان
- ✓ فضای مجازی و آموزش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان
- ✓ آسیب شناسی آموزش و پرورش ارزش‌ها در دوره دبستان و پیش دبستان

<https://civilica.com/I/133093>

۱. در سال ۱۳۹۲ پیرو مصوبه گروه علوم تربیتی، کارگروه ویژه‌ای با عنوان کارگروه علمی تعلیم و تربیت ارزش‌ها و تهیه سرفصل مناسب با مدیریت اینجانب و مشارکت شش نفر از دانش‌آموختگان رشته در مقطع ارشد آغاز به کار کرد که با کمال تأسف به دلیل نبود بودجه حمایتی از فعالیت باز ماند.

عنوان اصلی طرح: تعلیم و تربیت ارزش‌ها با رویکرد اسلامی

عناوین فرعی طرح:

۱. کلیات طرح: تعریف و بازشناسی گرایش تعلیم و تربیت ارزش‌ها، جایگاه تعلیم و تربیت ارزش‌ها در میان سایر گرایش‌های

تربیتی، تناسب ارزش‌ها با واقعیت، معرفت و حقیقت، تناسب ارزش‌ها با باورها

۲. مبانی تعلیم و تربیت ارزش‌ها: مبانی هستی‌شناختی، مبانی معرفت‌شناختی، مبانی انسان‌شناختی،

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

یکی از نقاط عطف در تعلیم و تربیت ارزش‌ها به طرح و بررسی فلسفه ارزش‌ها بازگشت دارد. فلسفه ارزش‌ها نسبت به سایر فلسفه‌های مضاف نظیر فلسفه اخلاق، حقوق، سیاست، اقتصاد، روان‌شناسی و تعلیم و تربیت حکم فلسفه پیشین را دارد به این معنا که مبانی و اصول آن در بسیاری از موارد از جمله پیش‌فرض‌های دیگر فلسفه‌های مضاف به شمار می‌رود. از آن گذشته، فلسفه ارزش‌ها در سایر فلسفه‌های مضاف که نامشان برده شد جریان دارد و به آنها معنا و جهت می‌دهد. بدین ترتیب، ارزش‌های اخلاقی، حقوقی، سیاسی، اقتصادی، روان‌شناختی و آموزشی-تربیتی با عنایت به مبانی و اصول برگرفته از ناحیه فلسفه ارزش‌ها تفسیر و تبیین می‌گردند.

با بررسی مبانی ارزش‌شناختی تعلیم و تربیت، باید نسبت به پشتوانه‌های نظری مفاهیمی چون: «مطلوبیت و مبعوضیت»، «باید و نباید»، «تکلیف و مسئولیت» و نظایر آن در تعلیم و تربیت حساس بود. مهم اینکه در بیان مبانی نباید تنها به دانش هستی‌ها بسنده کرد، بلکه دانش بایدها را نیز باید از نظر گذراند تا حلقه مبانی تکمیل گردد و چپستی و چگونگی ارزش‌ها تفسیر شود. بدیهی است هر مکتب نظری و عملی در حوزه تعلیم و تربیت لازم است نخست رابطه میان حلقه هست‌ها را با حلقه بایدها کشف کند، سپس برای تعلیم و تربیت نظر و دستورالعمل ارائه دهد، در غیر این صورت، گرفتار التقاط و دو یا چندگانه‌اندیشی خواهد شد؛ التقاطی که به‌طور قطع به بی‌اعتباری اندیشه خواهد انجامید و انسان را از نهاده‌سازی ارزش‌ها در درون خویش و در جامعه باز خواهد داشت. امید می‌رود بتوان با تدوین فلسفه ارزش‌ها از منظر اسلام اولاً برنامه‌های آموزشی-تربیتی مرتبط با تعلیم و تربیت ارزش‌ها را در سطوح عالی‌تر گسترش داد و ثانیاً کارشناسان و متخصصانی را تربیت کرد تا با تلاش‌های مستمر و اثربخش خود افزون بر تدوین و تألیف آثار گرانسنگ علمی در عرصه تعلیم و تربیت ارزش‌ها، زمینه‌های لازم و مساعد را برای شکوفاسازی، ترویج و نهاده‌سازی ارزش‌های ناب الهی-انسانی در جامعه اسلامی بلکه در جوامع بشری فراهم آورند. در اینجا به امید تحقق چنین اندیشه آرمانی، سطرهای پایانی

۳. اصول تعلیم و تربیت ارزش‌ها: اصول موضوعه، اصول تجربی

۴. رویکردها در تعلیم و تربیت ارزش‌ها (۱): منش پروری، تبیینی-توجهی، روایی-داستانی، لیبرال-دموکرات، مدرن،

پست‌مدرن، ترکیب بند رویکردهای گوناگون

۵. ذرویکردها در تعلیم و تربیت ارزش‌ها (۲): رویکرد اسلامی

این نوشتار به نقل بیاناتی از استاد علامه مصباح یزدی رحمته الله علیه اختصاص می‌یابد.^۱ پیرو چنین بیاناتی، در تعلیم و تربیت ارزش‌ها باید به سه محور باید توجه کرد که عبارتند از:

محور اول

باید دید که در ارتباط با تعلیم و تربیت چه نظریاتی در این باب وجود دارد. مریب وقتی می‌تواند متریبی را براساس ارزش‌هایی بار بیاورد که اولاً خودش آن ارزش‌ها را قبول دارد و ثانیاً بتواند اثبات کند که اینها ارزش هستند. چون متریبی عقل و شعور دارد و چرایی‌ها را می‌خواهد بفهمد و باید برای او تعریف شود. پس محور نخست این شد که از چه راهی باید ارزش‌ها را بشناسیم و بشناسانیم.

محور دوم

این است که از چه راه‌ها و با چه چیزهایی باید استفاده کرد که متریبی با اختیار خودش این ارزش‌ها را بپذیرد و باید توجه داشت که اگر این امر با قوه قاهره و اجبار همراه باشد دیگر ارزش نیست، بلکه از آن فرارفته و وارد مقوله حقوق و سیاست و تدبیر امور خواهد شد که مربوط به مدیریت جامعه و بحث‌های سیاسی و حقوقی است.

برای اینکه یک فرد ارزش‌ها را بپذیرد و بخواهد واجد و تابع ارزش‌ها شود باید یک زمینه‌های روانی فراهم گردد تا با استفاده از آنها متریبی به سمت ارزش‌ها سوق داده شود. حتی اگر حیوانات را هم بخواهیم تربیت کنیم باید ببینیم که آنها چه نیازها و غرایزی دارند و آیا قادر به انجام و تحقق آنچه ما از آنها می‌خواهیم هستند یا نه؟ و به عبارت دیگر چه عوامل و زمینه‌هایی در متریبی وجود دارد که با پیدا کردن آن و آگاه کردن نسبت به آنها، فرد متوجه آن ارزش‌ها و در نتیجه ملتزم به آنها شود.

محور سوم

استفاده از عوامل کمکی و اجتماعی و بیرونی است که می‌توان از طریق آن تمایلات فطری و غریزی

---

۱. این بیانات گزیده‌ای از مصاحبه‌ای است که با استاد علامه مصباح یزدی در خصوص تعلیم و تربیت ارزش‌ها انجام پذیرفت.

را کشف کرد و تمایل و گرایش فرد را متوجه ارزش‌ها ساخت. هرچند این عوامل از نوع جامعه‌شناختی هستند ولی بی‌ارتباط با ویژگی‌های فردی و روان‌شناختی نخواهند بود. پس به‌طور کلی در اینجا سه مقوله وجود دارد: عوامل ارزش‌شناختی، روان‌شناختی و جامعه‌شناختی. شاید چیزهای دیگری هم بشود ذکر کرد که این سه دسته به نظر من مهم است.

منابع

- خطیبی، حسین، موسوی نسب، سیدمحمدصادق، و رزاقی، هادی (۱۳۹۱). نقش اسلامی سازی محتوای آموزشی در درونی شدن ارزش‌های اسلامی. معرفت (۸)، ۱۷۹.
- <https://marifat.nashriyat.ir/node/2574>
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۹). تربیت اخلاقی بر مدار همگرایی باورها و ارزش‌ها. پژوهشنامه اخلاق، ش ۴۸.
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۸۳). درآمدی بر مبانی ارزش‌ها. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۳). رویکردهای قرآن در تعلیم و تربیت ارزش‌ها از منظر تفسیر المیزان. اسلام و پژوهش‌های تربیتی. (۲)، ۱۲، ۵-۱۸.
- <https://eslampajoheshha.nashriyat.ir/node/118>
- رهنمایی، سید احمد (۱۴۰۳). معیار بنیادین ارزش‌گذاری در تعلیم و تربیت ارزش‌ها از منظر تفسیر المیزان. قرآن پژوهی، ۱۴(۴)، ۳۱-۵۲.
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۶). مبانی ارزش‌ها. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام و تهران: سمت.
- رهنمایی، سید احمد (۱۳۹۷). رویکرد قرآن در تعلیم و تربیت ارزش‌ها. کرسی ترویجی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۸ الف). جایگاه رویکرد تقابل در آموزش و پرورش ارزش‌ها از منظر قرآن کریم. کرسی ترویجی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- رهنمایی، سید احمد. (۱۳۹۸ ب). تعلیم و تربیت ارزش‌ها؛ چیستی و قلمرو آن. کرسی ترویجی، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- رهنمایی، سید احمد (۱۴۰۳). ساحت‌شناسی ارزش‌ها در تلازم با ابعاد روان انسان براساس اندیشه علامه طباطبایی در المیزان. نشست علمی. قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.
- زارعان، محمدجواد، شاملی، عباسعلی، و رهنمایی، سید احمد (۱۳۸۷). سرفصل رشته تعلیم و تربیت ارزش‌ها (کارشناسی ارشد)، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام.

- زارعان، محمدجواد، ساجدی، ابوالفضل، و خطیبی، حسین (۱۳۹۱). رویکردهای رایج به تربیت ارزش‌های دینی و مقایسه آنها با رویکرد اسلامی. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، (۲)، ۸، ۹-۳۱.

<https://eslampajoheshha.nashriyat.ir/node/78>

- شاملی، عباسعلی (۱۳۹۵). آموزش و پرورش ارزش‌ها، چالشی نو در عرصه علوم تربیتی. نشست علمی. قم: مجتمع امین.

- شاملی، عباسعلی (۱۴۰۱). نقش کاوش‌های خردورزانه و الگوبرداری (تقلید) در شکل‌گیری نظام باورها و ارزش‌ها: بازخوانی رویکرد علامه مصباح یزدی. اسلام و پژوهش‌های تربیتی. (۱)، ۲۷، ۲۵-۴۴.

<https://eslampajoheshha.nashriyat.ir/node/258>

- شیخ صدوق، ابی جعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی (۱۳۸۵). الخصال، ترجمه و توضیحات یعقوب جعفری، قم: اندیشه هادی.

- طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۳۷۴). ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه جامعه مدرسین حوزه علمیه قم: دفتر انتشارات اسلامی.

- طبرسی، ابونصر حسن بن فضل. (۱۳۹۱). مکارم الأخلاق، ترجمه رشیدی، لطیف و راشدی، سعید، قم: صبح پیروزی.

- علوی، سیدحمیدرضا، و حاج غلامرضایی، مهناز (۱۳۹۱). روش‌شناسی آموزش ارزش‌های اخلاقی و دینی، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال چهارم، (۲)، ۸، ۱۰۷-۱۳۲.

<https://eslampajoheshha.nashriyat.ir/node/82>

- محسنی (حکمت)، محمدآصف (۱۳۹۲). بررسی و نقد نگاه پست مدرنیسم به تعلیم و تربیت ارزش‌ها، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال پنجم، (۱)، ۹، ۲۵-۵۲.

[nashriyat.ir/node/89](https://eslampajoheshha.nashriyat.ir/node/89)

- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۴). نقد و بررسی مکاتب اخلاقی، تحقیق و نگارش: احمدحسین شریفی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۱). فلسفه اخلاق، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس.

- مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۲). آذرخشی دیگر از آسمان کربلا، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی قدس سره.

References

- Alavi, Sayyed Hamid Reza, Hajj Gholamrezaei, Mahnaz (2012). Methodology of Teaching Moral and Religious Values. *Islam and Educational Research*. 4, (2), Autumn and Winter . [In Persian].
- Bell James W. (2005). "What Value the Postmodern in Values Education?" in *Moral Education and Pluralism*, P. 16, London: Routledge.
- Culp Julian, Drerup Johannes, Groot Isolde de, Schinkel Anders, Yacek Douglas (Eds.). (2022). *Liberal Democratic Education: A Paradigm in Crisis*. Brill Mentis, 33098 Paderborn, Germany.
- Khatibi, Hossein, Mousavi Nasab, Seyed Mohammad Sadegh, Razaghi, Hadi. (2012). The Role of Islamic Content in Internalizing Islamic Values, *Ma' refat*, Volume 21, Issue 8, Serial 179, November. [In Persian].
- Latifi, Ali. (2018). How to Relate Theory to Practice in Moral Education? A Response from Islamic Philosophy, Conference of "Values-Based Education: Contemporary Trends & Islamic Perspectives", Qum. <https://ivbec.blog.ir/1397/02/23>
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2002). *Philosophy of Ethics*, Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2003). *Another Thunderbolt from the Sky of Karbala*, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Misbah Yazdi, Mohammad Taqi. (2005). *Critique and Review of Ethical Schools*, Research and Writing: Ahmad Hossein Sharifi, Qom: Publications of Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Mohseni (Hekmat), Mohammad Asaf. (2013). Examination and Critique of Postmodernism's View on the Teaching and Education of Values. *Islam and Educational Research*, 5, (1). Spring and Summer. [In Persian].
- Rahnamaei, S. Ahmad (2004). *An Introduction to the Foundations of Values*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].

- Rahnamaei, S. Ahmad. (2018). Moral Character Development; 'Allama Tabatabaei's Perspective, Conference of Values-Based Education: Contemporary Trends & Islamic Perspectives, Qum. <https://ivbec.blog.ir/category/1397/02/21>
- Rahnamaei, S. Ahmad. (1998). Quranic Transcendent Values, Major Values, Living Perfect Islamic Way, [paper not printed].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (1999). The Concept of Self-Realization in the Educational Philosophies of John Dewey and Allama Tabatabaei, Ph.D Thesis, Dep. Culture & Values in Education, McGill University, Montreal, Canada.
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2014). Quranic Approaches to Teaching and Educating Values from the Perspective of Tafsir al-Mizan, *Islam and Educational Research*, Issue 12. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2017). Foundations of Values. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute and Tehran: SAMT. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2018). Quranic Approach to Teaching and Educating Values. Promotion Chair. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2019a). The Position of Contradiction Approach in Education of Values from the Perspective of the Holy Quran. Promotion Chair. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2020). Moral Education Based on the Convergence of Beliefs and Values, *Research Journal of Ethics*, Issue 48. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2024). Domain of Values in Correlation with the Dimensions of Human Psychology Based on Allameh Tabatabai's Thought in al-Mizan. Academic Meeting. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed Ahmad. (2024). Fundamental Criteria for Value Assessment in Teaching and Educating Values from the Perspective of Tafsir al-Mizan. *Quran Research*. 14 (4), pp. 31-52. [In Persian].
- Rahnamaei, Sayyed. (2019b). Teaching and Educating Values: What It Is and Its Scope. Promotion Chair, Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Sanders, Cheryl E. (2024). "Lawrence Kohlberg's Stages of Moral Development". Encyclopedia of Britannica.

- Shameli, Abbas Ali. (1999). Toward an Islamic Model of Culture and Values Development: A Study of Sadr's Theory. Ph.D Thesis, Dep. Culture & Values in Education, McGill University, Montreal, Canada.
- Shameli, Abbas Ali. (2018). Re-Understanding Lady Fatimah's Educational Tradition: Her Typical Values Education in the Case of Hasanain, Conference of Values-Based Education: Contemporary Trends & Islamic Perspectives, Qum. <https://ivbec.blog.ir/category/1397/02/21>
- Shameli, Abbasali. (2016). Teaching and Education of Values, a New Challenge in the Domain of Educational Sciences. Academic Meeting. Qom: Amin Complex. [In Persian].
- Shameli, Abbasali. (2022). The Role of Thoughtful Inquiry and Imitation in Shaping the System of Beliefs and Values: Revisiting Allameh Misbah Yazdi's Approach. *Islam and Educational Research*. 27. Spring and Summer. [In Persian].
- Sheikh Saduq, Abu Ja'far Muhammad ibn Ali ibn Hussein ibn Musa ibn Babouyeh Qomi. (2006). Al-Khisal, translated and explained by Yaqoub Jafari, Qom: Andishe Hadi.
- Tabatabaei, Sayyed Mohammad Hossein. (1995). Translation of Tafsir al-Mizan, Qom, Islamic Publications Office. [In Persian].
- Tabarsi, Abu Nasr Hasan ibn Fazl. (2012). Makarem al-Akhlaq, translated by Rashidi, Latif and Rashidi, Said, Qom, Sobhe Pirouzi. [In Persian].
- Zarean, M. Javad. (2018). Faith, the Foundation of Values. Conference of "Values-Based Education: Contemporary Trends & Islamic Perspectives", Qum.
- Zarean, Mohammad Javad, Sajadi Abolfazl and Khatibi, Hossein. (2012). Common Approaches to the Education of Religious Values and Their Comparison with Islamic Approach. *Islam and Educational Research*, 8 , (2), Autumn and Winter. [In Persian].
- Zarean, Mohammad Javad, Shamli, Abbasali and Rahnemaei, Sayyed Ahmad. (2008). Curricula of the Field of Value Education (Master Level). Qom, Imam Khomeini Educational and Research Institute. [In Persian].
- Zarean, Mohammad Javad. (1999). Islamic Values and Their Reflection in the Iranian Elementary Textbooks: Islamization in Post-Revolutionary Iran. Ph.D Thesis, Dep. Culture & Values in Education, McGill University, Montreal, Canada.